

Jan van het Kruis

Mystieke werken 3

Geestelijk Hooglied

(Eerste redactie)

De geschriften van Jan van het Kruis
in nieuwe vertaling
bij Uitgeverij Carmelitana

Donkere nacht
Bestijging van de berg Karmel

Jan van het Kruis
Mystieke werken 3

Geestelijk Hooglied

(Eerste redactie)

Vertaald door
Cees Bartels, z.g. (commentaar)
en Kees Waaijman (poëzie)

Voorzien van annotaties en een woordenlijst door
Geert Schiettecatte en Elisabeth Hense

Met een inleiding van
Hein Blommestijn

 CARMELITANA

© Carmelitana, Gent (www.carmelitana.be)

© Nederlandse vertaling: uitgeverij Carmelitana, Gent, 2023

Juan de la Cruz, *Cantico Espiritual* (A)

Vertaling uit het Spaans naar: Juan de la Cruz, *Obras Completas*.

Ed. José Vicente Rodríguez & Federico Ruiz Salvador, Madrid
(Editorial de Espiritualidad) 2019⁷

Omslag: Jan van het Kruis (1542-1591), portret (17e eeuw),

Museo Santa Cruz, Toledo

ISBN: 978-949-243-437-1

Wettelijk Depot: D/2023/0770/10

Vormgeving: Press Point.be, Kluisbergen

Druk: BestinGraphics

NUR: 707

INHOUD

INLEIDING	8
Schets van zijn leven <i>Hein Blommestijn</i>	8
Inleiding tot het Geestelijk Hooglied <i>Hein Blommestijn</i>	11
Bij deze vertaling <i>Het vertalersteam</i>	26
Bibliografie	34
GEESTELIJK HOOGLIED	45
VOORWOORD	46
ZANGEN	51
Zang 1 (B 1)	59
Zang 2 (B 2)	69
Zang 3 (B 3)	74
Zang 4 (B 4)	81
Zang 5 (B 5)	85
Zang 6 (B 6)	89
Zang 7 (B 7)	93
Zang 8 (B 8)	100
Zang 9 (B 9)	102
Zang 10 (B 10)	107
Zang 11 (B 12)	110
Zang 12 (B 13)	116
Zangen 13-14 (B 14-15)	125
Zang 15 (B 24)	147
Zang 16 (B 25)	153
Zang 17 (B 26)	162
Zang 18 (B 27)	172
Zang 19 (B 28)	175

Zang 20 (B 29)	180
Zang 21 (B 30)	184
Zang 22 (B 31)	189
Zang 23 (B 32)	194
Zang 24 (B 33)	197
Zang 25 (B 16)	200
Zang 26 (B 17)	205
Zang 27 (B 22)	211
Zang 28 (B 23)	218
Zangen 29-30 (B 20-21)	221
Zang 31 (B 18)	231
Zang 32 (B 19)	236
Zang 33 (B 34)	240
Zang 34 (B 35)	243
Zang 35 (B 36)	247
Zang 36 (B 37)	254
Zang 37 (B 38)	259
Zang 38 (B 39)	263
Zang 39 (B 40)	273
AANVULLINGEN	277
1. Spaanse tekst van het <i>Geestelijk Hooglied</i> (A)	278
2. Beelden in het <i>Geestelijk Hooglied</i> gebruikt	285
3. Structuur en inhoud van het <i>Geestelijk Hooglied</i> (A)	289
4. De omordening van het <i>Geestelijk Hooglied</i>	291
5. Tijdlijn van het <i>Geestelijk Hooglied</i> en andere grote geschriften	292
6. Belangrijkste voetnoten	293
7. Woordenlijst	295

Websites met foto- en ander materiaal

INLEIDING

SCHETS VAN ZIJN LEVEN¹

Hein Blommestijn

Juan de Yepes y Alvarez werd in 1542 geboren te Fontiveros in Castilië als derde kind van Gonzalo de Yepes en Catalina Alvarez. Zijn vader, op jonge leeftijd wees geworden, groeide op bij ooms in Toledo, rijke handelaren in zijde. Tijdens een van zijn reizen naar Medina del Campo als vertegenwoordiger van zijn ooms, leerde hij Catalina kennen. Zij was een arme wees, eveneens afkomstig uit Toledo. In een klein fabriekje te Fontiveros werkte ze aan het weefgetouw. In 1529 werd in de kerk van deze plaats het huwelijk voltrokken. Gonzalo vestigde zich vervolgens als wever in Fontiveros. In 1530 werd hun eerste kind geboren, Francisco.² Vervolgens Luis die jong stierf en tenslotte Juan. Hun vader overleed — na een ziekte van ongeveer twee jaar — kort na de geboorte van het derde kind. De weduwe probeerde met vindingrijkheid haar gezin in leven te houden. Zo werd de jeugd van Juan getekend door armoede, ontbering en dood. Niet zelden stuurde zijn moeder hem de straat op om brood te bedelen. Deze materiële situatie vormde het geestelijke perspectief van zijn leven, waaraan hij onverminderd trouw bleef. Van jongs af aan leefde hij met grote intensiteit geconcentreerd op het meest wezenlijke.

In Medina del Campo leerde Juan de karmelieten kennen, die daar in 1556 het klooster Santa Ana del Carmen hadden gesticht. In 1563 deed hij zijn intrede in het noviciaat van de Karmel van

1 We publiceerden een uitgebreidere levensbeschrijving in delen 1 en 2 van de *Mystieke werken*: Jan van het Kruis, *Donkere nacht*, Gent, 2021, pp. 9-18 en *Bestijging van de berg Karmel*, Gent, 2022, pp. 16-23.

2 Zoals zijn vader wordt hij wever. Hij blijft zijn leven lang arbeider en wordt geschilderd als een nederig en eenvoudig mens. Toch laat hij een bescheiden spiritueel oeuvre na dat tot op heden nauwelijks aandacht heeft gekregen. Hij sterft in 1607. Francisco de Yepes, *Escritos Espirituales*, presentación, edición y notas de Pablo María Garrido, Madrid, 1990.

Medina, waar hij toen met zijn moeder en broer woonde. Het feit dat hij zich aangetrokken voelt tot de verering van Maria zal er zeker toe bijgedragen hebben dat de roeping tot de Karmel in hem gewekt kon worden. Bij zijn inkleding als karmeliet ontving hij de naam van Juan de Santo Matía, ter ere van de apostel wiens feest op deze Aswoensdag gevierd werd. Op 25 februari 1564 legde hij zijn professie af.

Vanaf 1564 woonde Juan in de Karmel van Salamanca en volgde colleges filosofie en theologie aan de universiteit en de eigen opleiding die geassocieerd was aan de universiteit: *el colegio San Andrés*, Studium Generale van de Orde. In deze context werd de intellectuele vorming aangevuld door een intensieve kennismaking met de spirituele traditie van de Karmel. Juan wilde tot begrip komen van het wezen van de contemplatie, dat hij als de kern beschouwde van het leven in de Karmel. Spirituele lezing van de Schrift en denken hadden één doel, namelijk te komen tot een ontvangen van de omvormende werking van God in de menselijke ziel. Het kan daarom nauwelijks onze bevreemding wekken, dat hij op het einde van deze intense periode van vorming serieus overwoog om Kartuiser te worden. De vraag was immers, hoe kon hij ten volle beantwoorden aan de roeping die God in hem wakker maakte. In augustus 1567 kwam Teresa naar Medina del Campo om daar haar tweede klooster van Karmelietessen te stichten. Juan, die in het voorjaar tot priester gewijd was, kwam tegelijkertijd naar deze stad om in de kerk van de Karmel zijn eerste mis te vieren. Hij bracht twijfels over zijn roeping in september of oktober tot uiting aan Teresa, die hem overtuigde dat het juist zijn roeping was om, net zoals zij, de grondslagen te leggen voor een veel consequenter contemplatief leven in de Karmel. Met deze opdracht keerde hij terug naar Salamanca voor het laatste jaar van zijn theologische studie.

Als gevolg van deze ontmoeting, die een omwenteling in zijn leven veroorzaakte, begeleidde hij Teresa op haar reis voor de stichting van het klooster in Valladolid op 15 augustus 1568. Met instemming van zijn provinciaal fray Alonso González begon Juan daarna in september samen met twee medebroeders³ het eerste

3 Antonio de Heredia, die van dan af Antonio de Jesús gaat heten, en een andere medebroeder.

klooster van de hervormde Karmel in Duruelo. In aanwezigheid van de provinciaal vond op 28 november de inwijding plaats van dit nieuwe kloostertje. Juan de Santo Matía gaat vanaf nu Juan de la Cruz heten, Jan van het Kruis. Toen de provinciaal het kloostertje in 1569 opnieuw bezocht, kreeg het de formele status van een convent. Jan van het Kruis werd de subprior en belast met de vorming van de eerste kandidaten. De gemeenschap verhuisde op 11 juni 1570 naar Mancera de Abajo. Het derde klooster werd op 1 november 1570 gevestigd in Alcalá de Henares, waar Jan van het Kruis de rector van het college werd. De eerste generatie van de hervormde Karmel werd door hem persoonlijk gevormd in de beginselen van het contemplatieve leven.

Eind mei 1572 kwam Juan naar Avila als biechtvader en vicaris van het klooster Encarnación. Afgezien van enkele korte onderbrekingen zal hij hier blijven tot eind 1577. Teresa kreeg in 1574 toestemming van de visitator dat Juan samen met zijn medebroeder Germán de San Matías voorlopig konden wonen in een huisje bij het klooster van de karmelietessen. Wanneer hervormden en niet-hervormden in een gemeenschap leefden, ontstonden er spanningen. Op de avond van 2 december 1577 werd Juan gevangen genomen en enkele dagen later naar de kloostergevangenis van Toledo overgebracht. Gedurende de negen maanden die Juan de la Cruz ofwel Jan van het Kruis van december 1577 tot augustus 1578 in de kloostergevangenis van Toledo vertoefde, schreef hij een van de mooiste gedichten uit de Spaanse literatuur: *Het Geestelijk Hooglied*. In de jaren 1579-1586 schreef hij vier mystieke commentaren op drie van zijn gedichten. Twee hiervan, namelijk de *Bestijging van de Berg Karmel* en de *Donkere Nacht* becommentariëren het gedicht 'In een donkere nacht'.

In de octaaf van Maria Hemelvaart 1578, tussen twee en drie uur 's nachts, ontsnapte hij uit zijn cel om vervolgens zijn toevlucht te zoeken in het klooster van de karmelietessen. Begin oktober 1578 werd hij tot vicaris gekozen van het klooster van El Calvario en bereidde daarvandaan de oprichting voor van een college in Baeza. In juni verhuisde hij en werd hij rector van deze nieuwe stichting. Tijdens het kapittel in Alcalá de Henares van 3 tot 16 maart 1581 werd Juan tot derde definator of bestuurslid gekozen. In januari 1582 vertrok hij naar Granada, waar hij tot prior gekozen was van Los

Martires. In 1585 werd hij op het provinciaal kapittel tot tweede definator gekozen. Vervolgens werd hij tot vicaris provinciaal benoemd van Andalusië. Hij bleef wonen in Granada, maar trad af als prior. In april 1587 was hij aanwezig op het provinciaal kapittel te Valladolid en werd opnieuw tot prior van Granada benoemd. In juni 1588 nam hij deel aan het eerste generale kapittel van de hervorming, waar hij tot definator gekozen werd en tot prior van het klooster In Segovia benoemd. In juni 1590 was hij aanwezig tijdens het buitengewone generale kapittel in Madrid.

In juni 1591 was hij weer in Madrid voor de gewone kapittel sessie, waar hij ontheven werd van al zijn taken. Hij keerde als een gewone religieus naar Segovia terug. Vervolgens trok hij zich terug in het afgelegen kloostertje van La Peñuela in de buurt van Baeza. Hij werkt hier aan een nieuwe redactie van de *Levende liefdevlam*. Toen hij ziek werd, vertrok hij op 28 september naar het klooster van het nabijgelegen Ubeda om daar betere verzorging te vinden. De ziekte werd steeds erger. In de nacht van 13 op 14 december 1591, om twaalf uur 's nachts, stierf Jan van het Kruis. Twee jaar later werd zijn lichaam overgebracht naar Segovia. Op 25 januari 1675 werd hij door paus Clemens X zalig verklaard en op 27 december 1726 heilig verklaard door Benedictus XIII, om tenslotte op 24 augustus 1926 door Pius XI uitgeroepen te worden tot kerkleraar.

INLEIDING TOT HET GEESTELIJK HOOGLIED

Hein Blommestijn

Ontstaansgeschiedenis

Het gedicht en het commentaar dat wij nu kennen onder de naam *Geestelijk Hooglied* heeft deze titel pas later gekregen. Door de vele expliciete en impliciete verwijzingen naar het Bijbels Hooglied is deze naamgeving niet toevallig. Jan van het Kruis sprak simpelweg over 'het boek met de Zangen van de Bruid'. De ontstaansgeschiedenis is ingewikkeld, want zowel het gedicht als het commentaar zijn in opeenvolgende etappes ontstaan.⁴ Volgens het getuigenis van Magdalena del Espíritu Santo uit 1630 heeft Jan van het Kruis een schrift met een aantal gedichten meegenomen uit de gevangenis van Toledo in 1578, waaronder de zangen of gedichten (*canciones o lirás*) die luiden: 'waar heb jij je verborgen' (*Adónde te escondiste*). Zij spreekt uitdrukkelijk over de eerste 31 zangen of strofen van het gedicht 'Geestelijk Hooglied' die hij geschreven heeft in de kloostergevangenis van Toledo (1577-78). Het is begrijpelijk dat de aandacht in deze eerste periode vooral uitging naar de erbarmelijke omstandigheden in de kloostergevangenis waar hij het slachtoffer van geweest was. Daardoor is er waarschijnlijk weinig aandacht besteed aan de betere behandeling door de tweede broeder die met de zorg voor hem was belast. Van hem kreeg hij namelijk materiaal om te schrijven. Hierdoor kon hij beknopt en op poëtische wijze uiting geven aan de ingrijpende ervaring die in zijn geest een venster geopend heeft met een wijd en intens uitzicht op zijn omgang met de goddelijke Liefde. In die zin is de gevangenis de genade geweest die de mystieke poëet en schrijver geboren heeft doen worden. De volgende drie zangen (32-34) voegde hij aan de eerste 31 toe toen hij rector was van het Colegio de San Basilio te Baeza (1579-81). Begin 1582 verhuisde Jan van het Kruis van Beas naar Granada waar hij de prior werd. Uit Beas reisden enkele karmelietessen met hem mee, namelijk Ana de Jesús die in Granada samen met Beatriz de san

⁴ San Juan de la Cruz, *Cántico espiritual, primera redacción y texto retocado*, Introducción, edición y notas de Eulogio Pacho, Madrid, 1998.

Miguel, Leonor Bautista en Lucía de san José een nieuwe Teresiaanse Karmel gingen stichten. De laatste vijf zangen (35-39) zijn ontstaan tussen 1582 en 1584, maar waarschijnlijk in 1583. Dat vormt het totaal van 39 strofen van de eerste en oudste versie, het zogenaamde *Geestelijk Hooglied A*.

Het wonderlijke is dat gedurende deze opeenvolgende etappes de lyrische spontaniteit zonder veel problemen gepaard ging aan de inhoudelijke schildering van de mystieke weg en aan de totstandkoming van een omvattend poëtisch meesterwerk dat beschouwd kan worden als een toppunt van de Spaanse literatuur. De persoonlijke verwoording van de mystieke ervaring van de auteur is -- van plaats tot plaats en door de tijd heen — met hem mee gegroeid om met behulp van beelden en symbolen uit te monden in een sublieme poëtische schildering van de mystieke weg waarin Bruid en Bruidegom tot een mystieke eenheid komen. Op de achtergrond speelt voortdurend de inspiratie door het Bijbels Hooglied, dat in de traditie van opeenvolgende mystieke schrijvers als liefdespel de weg van vereniging uitbeeldt. Aan deze samenklank kon uiteraard geen theoretisch theologisch schema ten grondslag liggen. Snel ontstond de praktijk om deze zangen (*canciones*) te zingen en werd hem bij gelegenheid gevraagd om afzonderlijke zangen uit te leggen (*declaración de las canciones*). Hij moest zich bij deze uitleg aanpassen aan het traditionele spirituele begrippenkader van de luisterende zusters. Onvermijdelijk stond dit op spanning met de lyrische ontboezeming die tot de compositie van de zangen heeft geleid. De aandring van buitenaf groeide om een integraal commentaar op het gedicht te schrijven. De nederige prior van Los Mártires bood in eerste instantie weerstand aan deze druk, 'want het is beter om de uitspraken van de liefde in hun volle breedte te laten staan, zodat eenieder ervan kan proeven overeenkomstig ieders aard en geestvermogen, eerder dan ze te beperken tot een betekenis waar niet ieders gehemelte geschikt voor is.' Op aandring van Ana de Jesús begon hij toch te werken aan een doorlopend commentaar. Zonder systematisch aan een commentaar te werken van het totale gedicht, ontstond aldus stap voor stap een geheel dat vervolgens 'Geestelijk Hooglied' is gaan heten (*Cántico espiritual*). Dit proces kwam ten einde in 1584. Daarna heeft een secretaris met de instemming van de auteur de tekst wat bijgewerkt, waarschijnlijk met het oog op de verspreiding. Tegelijkertijd redigeerde hij een

groot deel van de *Bestijging van de berg Karmel* uitgaande van het gedicht 'In een nacht donker'. Het gedicht en het commentaar dat wij nu kennen onder de naam *Geestelijk Hooglied* is in de Spaanse A' versie voor de eerste keer in druk verschenen in 1627 in Brussel.

In deze en de volgende jaren combineerde hij het dichten en schrijven van commentaren in proza met een intensieve praktijk van geestelijke begeleiding, vooral van de karmelietessen in de nieuwe stichtingen. Bovendien vroeg men hem daar om zijn gedichten uit te leggen. De ervaringsweg van concrete personen heeft zijn denken over het mystieke proces meer en meer bevorderd en richting gegeven. Hierbij is uiteraard een langzaam groeiende theorievorming over het mystieke proces in zijn eigen denken in het spel geweest, maar ook de confrontatie met het denken van andere mystieke theologen en van de handboeken. Wat begonnen was als een mystieke doorbraak in de afzondering van de kloostergevangenis van Toledo en de poëtische schildering van dit innerlijke gebeuren, dat ging hij nu doordenken als een mystiek proces dat hij ook in andere mensen waarnam en beluisterde. Daardoor groeide hij toe naar een revisie van zowel het gedicht en het commentaar. De noodzaak van herkenbaarheid voor anderen schiep zo een grotere afstand tot zijn oorspronkelijke bewustwording van wat hem overkwam in een poëtische reeks zangen en de eerste pogingen deze begrijpelijk te maken in een commentaar. Tevens ging zijn rol als geestelijk begeleider van zoekende zielen een prominente plaats innemen. De poëet werd gaandeweg een mystiek theoloog die systematisch nagedacht heeft over de mystieke weg van talloze mensen. Niet onbelangrijk is dat ditzelfde proces zich ook afspeelde in zijn omgang met zijn andere poëtische teksten, hoewel in veel geringere mate dan met de zangen van het *Geestelijk Hooglied*. De acht zangen van het gedicht *In een nacht donker* zijn waarschijnlijk in 1579 ontstaan te Baeza. Dit gedicht is het uitgangspunt van twee commentaren geweest, namelijk de *Bestijging van de berg Karmel* dat meer een zelfstandig mystiek traktaat is, en de *Donkere Nacht*, die hij beide in (vermoedelijk) 1585 in onvoltooide vorm terzijde legt.⁵ Waarschijnlijk eind 1585 schrijft hij in veertien dagen tijd een commentaar op het gedicht *Levende liefdevlam* dat kort daarvoor tot

⁵ Vgl. José Vicente Rodríguez, *San Juan de la Cruz. La biografía*, Madrid, 2012, pp. 479-480.

stand gekomen is. Dit commentaar schaaft hij iets bij in een tweede versie in de jaren hierna.

De tweede versie van zowel het gedicht als het commentaar van het *Geestelijk Hooglied* is het resultaat van een reflectie achteraf op grond van het voorhanden liggende materiaal. Deze reflectie heeft zich afgespeeld tussen 1585 en 1588. In juni 1591 tijdens het generaal kapittel van Madrid werd hij buitenspel geplaatst door zijn medebroeders, verliest hij zijn functies en vertrekt naar het convent La Peñuela. De zangen van het oorspronkelijke gedicht waren ontstaan vanuit een intense poëtische inspiratie zonder rekening te houden met de vraag om deze van commentaar te voorzien of met een volgorde die logisch overkwam bij geïnteresseerde lezers of hoorders. Naarmate de zangen en het commentaar gingen functioneren binnen de context van geestelijke begeleiding, moest hij wel constateren dat het ontbreken van de logische volgorde van de mystieke weg verwarrend werkte. Terwijl in de bewustwording van zijn poëtische inspiratie er vanuit zijn eigen mystieke proces een afwisseling speelde van de mystieke verloving en de liefdesvereniging van het mystieke huwelijk, werd dit in de communicatie met anderen ook door hemzelf als probleem ervaren. Daarom ging hij ertoe over om de zangen in een progressieve, theoretische en pedagogische volgorde te hergroeperen. Voor de helderheid en voor het gemak conformeerde hij zich ook aan de klassieke indeling van opeenvolgende fasen van het spirituele en mystieke proces waarin men onderscheid maakte tussen beginnelingen, gevorderden en volmaakten, hoewel hij zeker beseftte dat deze theoretische constructie artificieel is.⁶ Hierdoor paste dit gereviseerde *Geestelijk Hooglied* ook beter bij zijn denken als mystiek theoloog dat hij gestalte gaf in zijn andere geschriften. Daarom veranderde hij paragrafen en voegde andere toe. De overgang van de ene naar de andere zang werd in een nieuwe paragraaf uitdrukkelijk gearticuleerd om de continuïteit van het proces te laten zien. De meest ingrijpende aanpassing is waarschijnlijk dat in de vijf laatste van de nu 40 zangen het perspectief van het menselijk leven verplaatst wordt van het 'geestelijk huwelijk' naar de 'genieting die de ziel van dan af zal smaken in de gelukzalige aanschouwing' (*HB* 39,1) van aangezicht tot aangezicht. Voorbij het

6 Hein Blommestijn, *Progress - Progressants*, in: *Dictionnaire de Spiritualité*, t. 12, deuxième partie, Paris, Beauchesne, 1986, col. 2383-2405.

leven op aarde waarin we in het geestelijk huwelijk steeds dieper omgevormd worden in Gods onvoorwaardelijke Liefde komen we dan in de staat van gelukzaligheid als het einddoel van het zielsverlangen.

Op grond van de redenering dat de latere versie de meer definitieve visie van Jan van het Kruis op het mystieke proces weergeeft, is de A-versie door vele vertalers terzijde geschoven. Deze handelwijze doet onrecht aan het geheel eigen karakter van deze oudste en poëtische weergave van de liefdesontmoeting van God en mens zoals deze in eerste instantie gaandeweg door Jan van het Kruis is neergeschreven.

De geadresseerde: Ana de Jesús Lobera (1545-1621)

Het *Geestelijk Hooglied*, dat wil zeggen het gedicht en het commentaar in de A versie, heeft Jan van het Kruis opgedragen aan Ana de Jesús die hem daarom gevraagd had. Zij werd in 1545 geboren in Medina del Campo en op 25 jarige leeftijd trad zij op 1 augustus 1570 in als novice in het klooster San José van de Teresiaanse Karmel te Avila. Teresa, die onmiddellijk zag hoe spiritueel begaafd zij was, nam haar als novice reeds mee voor de stichting van het klooster in Salamanca, waar zij op 22 oktober 1571 haar professie deed. In 1575 werd zij de eerste priorin van de nieuwe stichting in Beas, waar zij in 1578 Jan van het Kruis leerde kennen, die toen prior was het nabijgelegen klooster El Calvario. Teresa had hem aangeraden als een meer dan uitstekende geestelijk begeleider voor haar en haar gemeenschap. In een brief van november 1578 prijst zij hem aan als ‘een hemelse en goddelijke man.’⁷

Zonder uitstel nodigde zij hem uit om wekelijks voor geestelijke begeleiding van de zusters in haar gemeenschap naar Beas te komen. Deze rol continueerde Jan van het Kruis ook vanuit Baeza en in Granada. Nadat Ana de Jesús in 1586 een nieuw klooster in Madrid had gesticht, heeft ze vervolgens in 1604 de Teresiaanse Karmel naar Parijs en in 1607 naar Brussel gebracht met nieuwe stichtingen. Op 4 maart 1621 stierf zij in Brussel.

⁷ Santa Teresa de Jesús. *Obras Completas*, ed. Efrén de la Madre de Dios y Otger Steggink, novena edición, Madrid, 2006, Epistolario. n. 267, p. 1196.

Schildering van het mystieke proces

Jan van het Kruis schaarde zich in de lange rij van schrijvers die geïnspireerd werden door het Bijbelse Hooglied en de metaforen die daarin gebruikt worden om de zoektocht naar de bruidegom te schilderen. Zijn poëtische inspiratie neemt ook andere Bijbelse beelden over, en op een creatieve manier bedient hij zich van andere literaire bronnen uit zijn tijd. Het is boeiend te zien hoe in de beslotenheid van de gevangenis cel zijn poëtische verbeelding zich niet enkel richt op zijn innerlijke beleving, maar open blijft voor de schoonheid van de schepping als vindplaats van de goddelijke aanwezigheid. Ook in de gevangenis cel blijft hij als geboren natuurmens in beelden genieten van de goddelijke schoonheid die hij in zijn hart meedraagt. De goddelijke Liefde slecht de muren van zijn cel en maakt ze doorschijnend. Dit maakt hem een vrij mens, een mystieke ziener. De paar vierkante meters van zijn cel worden tot een wijds landschap, doordat hij intens geniet van Christus die hij steeds meer ervaart als concreet wonend in zijn hart en in zijn hele wezen. In zang 26 (*HA* 26,9) schrijft hij: ‘Zo geniet de Zoon van God in de ziel van deze genietingen van haar en vindt voedsel in haar. Dat wil zeggen, Hij verblijft duurzaam in haar. Het is een plaats waar Hij geweldig geniet, want de plaats geniet ook werkelijk van hem.’ Die plaats is ons menselijk hart dat Christus zich als woning gekozen heeft. Wij zijn voor hem een bloementuin waarin Hij dagelijks samen met ons geniet van alle kleuren en geuren. Wij denken dat wij leven maar in ons leeft Christus. Ons leven is Christus’ Leven. Onze mystieke roeping is de bewustwording van dit goddelijke Leven dat in ons leeft. Iedere levende mens — welke godsdienst, nationaliteit, cultuur, huidskleur hij heeft, of taal die hij spreekt — heeft deze mystieke roeping.

De bewustwording hiervan breekt door op het beslissende ogenblik waarop deze levende mens gaat zien dat God hem aankijkt, meer nog dat Hij hem met intense en hartstochtelijke Liefde aankijkt. Het besef in God gezien te zijn verandert alles, want op dat ogenblik wordt hij naar waarheid geboren. Het negatieve zelfbeeld — veelal in eerste instantie opgebouwd door negatieve ervaringen met identificatiefiguren — valt als een leugen van hem af. De blik van God die met onvoorwaardelijke Liefde hem tevoorschijn kijkt, maakt hem bewust van de schoonheid waarmee God hem bekleed

heeft in zijn schepping als mens. De doorbraak van dat bewustzijn is voor iedere mens mogelijk, omdat die goddelijke schoonheid in de diepste lagen van zijn ziel ongeschonden aanwezig is gebleven en voor het bewustzijn toegankelijk is ondanks verwondingen en trauma's. De bekering of terugkeer naar dit diepe bewustzijn waartoe we worden uitgenodigd, bestaat erin dat we oog krijgen voor de liefdevolle ogen van onze goddelijke Geliefde en dat we zijn blik, die ons met schoonheid bekleedt, innerlijk beantwoorden. Het woordveld van de metafoor *zien* komt zestien keer voor in het *Geestelijk Hooglied* en schildert het mystieke proces dat zich voltrekt in de ontmoeting van Bruid en Bruidegom. Dit proces start vanuit de innerlijke 'herinnering' van deze Liefdesblik van God die in de diepste lagen van de menselijke ziel ligt opgeslagen, maar die onder invloed van de oerzonde van eigenmachtigheid 'vergeten' is. Daarom roept de Bruid verbijsterd uit: 'Waar heb Jij je verborgen, Geliefde, en mij liet Je in zuchten achter?'. Doordat deze innerlijke herinnering sterker is dan alle weerstand en angst van het zelfbetrokken 'ik', gaat de mystieke mens zien dat de hele geschapen werkelijkheid het spoor draagt van Gods liefdevolle ogen. Maar ook in het eigen innerlijk voelt hij dat deze goddelijke ogen hem diep verwond hebben. Niet meer bij machte om op eigen kracht en eigen initiatief terug te keren naar deze 'verlangde ogen', smeekt hij om zijn weerstand en blindheid definitief te doorbreken.

De ervaring van verlatenheid en afwezigheid is de beginsituatie van het gedicht. Doordat de bruid eerst volop mocht genieten van zijn aanwezigheid, is de verlatenheid des te verschrikkelijker. Daarom zoekt zij hem nu overal en vraagt zij aan alle voorbijgangers of zij hem misschien gezien hebben. De gehele geschapen werkelijkheid wordt ten tonele gevoerd om getuigenis af te leggen van Gods scheppende aanwezigheid, die door hen heen is gegaan en zijn sporen in hen heeft achtergelaten. Door na te denken over de schoonheid en de voortreffelijkheid van de schepping ontdekken we de hand van de Schepper. Toch kunnen we niet met dit antwoord van de schepselen tevreden zijn. Nadat we immers God zélf ontmoet hebben, verhogen deze 'tekenen' slechts de pijn van de liefde. Zij slaan steeds diepere wonden door zijn afwezigheid. Wanneer het liefdesverlangen tot een dramatisch hoogtepunt komt, volgt er een plotselinge omslag in het gedicht. Terwijl we de Geliefde eerst buiten onszelf zoeken en achter de verschijningsvorm van de schepselen, die God als een scherm

aan onze ogen lijken te onttrekken, wordt onze blik nu naar binnen gericht en ontdekken we hem in de spiegel van ons eigen wezen. Daar 'zien' we de ogen die ons aanzien en die ons vol liefde tot leven roepen. Als mens bezitten we immers het vermogen om ons bewust te worden van Gods creatieve liefdesblik. Daardoor beseffen we dat we geschapen zijn naar Gods beeld en gelijkenis.

Vanuit deze mystieke ervaring ontdekken we Gods gelaat in de hele schepping. God verbergt zich niet langer achter de geschapen werkelijkheid, maar Hij is het zelf. In de goedheid en schoonheid van de schepping lichten de wijsheid en de liefde van de Schepper op. Wanneer we Gods liefdesblik op ons voelen rusten, gaan wij op onze beurt ook zó kijken naar alle schepselen. Jan van het Kruis stelt zich niet tevreden met de gelijkenis, waardoor gezegd wordt dat 'de goedheid van de dingen' op veel verhevener wijze en in overtreffende trap 'in God' wordt aangetroffen. Evenmin wil hij zeggen, dat de schepselen 'in God' gezien worden als in hun oorsprong, zoals dingen gezien worden in het licht. Dit zou slechts een 'rationele' conclusie zijn, waardoor de dingen in het juiste perspectief gezien zouden worden. De mystieke mens wordt zich ervan bewust, dat Gods liefdevolle ogen ons in het diepste van ons wezen scheppend aanzien. We laten deze overweldigende ervaring bij onszelf toe, en daarmee ontvangen we onszelf uit Gods hand. Hiermee treden wij binnen in onze eigen geboorte, die onophoudelijk aan ons gebeurt. In onze menswording openbaart zich het liefdevolle gelaat van God, die ons tot leven roept en uitzondert. Dit is geen abstracte theologische waarheid, maar een dynamisch en spiritueel gebeuren. Onze schepping is geen feitelijkheid en onze geboorte geen historisch gebeuren dat zich door een datum in de tijd laat lokaliseren, maar een voortgaand proces waarin wij Gods scheppende blik ontvangen in de diepte van ons menselijk wezen. De ware geboorte blijft toekomst, want het duurt een heel leven om ons meer en meer te openen voor het goddelijke Zijn.

Wanneer we ons zó met God verenigen in onze bestaansgrond en ons door zijn Liefde in bezit laten nemen, wordt de gehele schepping tot openbaring van Gods gelaat. Vanuit het besef van onze eigen 'wording' worden we ons ten diepste ervan bewust dat 'al de dingen God zijn'. De schepping verwijst dus niet indirect naar een 'te veronderstellen', maar toch onzichtbare God Schepper.

In de schepping komt Gods onmiddellijke ‘werking’ aan het licht, want met onze ogen ‘zien’ wij de schoonheid en goedheid van de werkelijkheid zoals die voortgebracht wordt door de liefdevolle blik van Gods ogen. De schepping is de manifestatie van God, dat wil zeggen openbaring van zijn scheppend handelen. Je zou kunnen zeggen: in de schepselen ‘zien’ we hoe Hij ze met zijn goddelijke blik aan het licht brengt door bij voorbaat en op gratuïte wijze hun schoonheid te zien. De werkelijkheid van de schepping is prachtig, wanneer we Gods blik volgen en met God creatief worden. Dan misbruiken en manipuleren wij de schepping niet ten eigen bate, maar promoveren we haar onherleidbare eigenheid. In de schepping aanschouwen we het ‘Leven’ van God. Daarin vangen we een glimp op ‘van datgene wat Hij is in zichzelf’, dus in zijn eeuwig Zijn.

Op zijn talloze wandelingen door Spanje, op weg van het ene klooster naar het andere, heeft Jan van het Kruis de gevarieerdheid van het landschap leren zien en waarderen. De aarde is geen ‘platte werkelijkheid’ of een louter gebruiksvoorwerp. Terwijl zijn voeten bergen en heuvels beklommen en hij afdalend de rijke pracht van de overvloedige vegetatie in ogeschouw nam, schouwde hij in iedere plooi van dit betoverende landschap de sporen van de hand van God, die Hij vol liefde voor zijn voeten heeft neergelegd. Bergen en valleien zijn vol leven. Daarom zijn ze ‘mijn Geliefde voor mij’. Dit is geen goedkope romantiek, maar het resultaat van het mystieke schouwen van de hoogte en de diepte van de Werkelijkheid. De menselijke logica loopt geheel en al stuk op God. Hoe kan de mens die slechts kan denken en handelen op basis van redenen en motieven, de absolute onvoorwaardelijkheid begrijpen van Gods Liefde? De reden van de vreemdheid en onbekendheid van God is niet alleen daarin gelegen dat Hij zich als Schepper onttrekt aan de geschapen wereld die in onze zichtbaarheid en tastbaarheid deelt. Zijn goddelijk Wezen zelf vervult ons met een ervaring van vreemdheid. Als mensen hebben wij geen mogelijkheid om God binnen ons begrip te brengen. Hij past op geen enkele manier binnen onze menselijke kaders. Het is daarentegen zijn Werkelijkheid die ons zo totaal in beslag neemt, dat we hem slechts waarnemen in de ‘overstroming’ van ons menselijk waarnemen en denken. Door de wetten van het menselijk bestaan te ‘overtreden’ openbaart God zich aan ons. Ons fundamentele niet-bestaan wordt ‘opgevuld’ door zijn goddelijk Zijn dat ons vanuit de ‘dood’ tot leven roept. Geconfronteerd met

de Aanspraak van Gods Woord worden wij doof voor alle stemmen die in hun geschapenheid om de voorrang vechten door middel van een vergelijking van aantrekkelijkheid. De Aanspraak van God overstemt al het geschapene, maar toch weerklinkt zijn scheppend Liefdeswoord in onze geschapen oren met een tedere en zachte klank. De goddelijke stem die ons tot leven roept, is een betoverende melodie. De zelfmededeling van God maakt ons tot hoorders van het bruiloftslied dat Hij onophoudelijk aanheft in het nu van onze schepping. Het is vervuld met een tederheid die alle menselijke lieve woordjes doet verbleken.

God zelf wordt slechts ontmoet in de eenzaamheid van de exclusieve relatie, die ook hem meeslept in deze afgrond waarin Hij geen kant meer op kan. Door het oog van onze liefde raakt God immers met een stevige knoop aan ons vastgesjord. Hier laat God zich diep verwonden, want Hij raakt steeds meer verliefd op ons, verlangt ons steeds intenser te bezitten en kan geen genoeg van ons krijgen. Hoe onvoorstelbaar! Terwijl we deze onstuimige en onverzadigbare liefde van God gaan zien, waardoor Hij zich aan ons hecht, treden we steeds dieper binnen in deze Liefde waarin we verloren raken. Zo gaan we zien met Gods ogen, zo beminnen we met Gods Liefde: onszelf, de ander, alle schepselen, en God zelf. Daarvan zullen we nooit 'weet' hebben, zelfs wanneer dit gebeurt, want het gebeurt in ons maar toch zonder en ondanks ons. Hierin hervinden we onze diepste eigenwaarde, doordat we geen weet meer hebben van onszelf, en dit 'zien' en 'weten' geheel aan God overlaten.

Gods Liefde is niet op onszelf gebaseerd en op datgene wat wij teruggeven aan God, want uit onszelf bezitten we geen beminnenswaardigheid. We kunnen nooit zeggen, dat we Gods Liefde verdiend zouden hebben. Hoezeer we ons ook inspinnen en hoe goed we misschien ook zijn, niets daarvan hebben we aan onszelf te danken. In alles wat we zijn, ontvangen we onszelf immers louter als gave uit Gods hand. Dit is onbegrijpelijk en het maakt ons angstig, want Gods Liefde geeft ons geen enkel houvast. Aan onze eigen beminnenswaardigheid — hoe armzalig ook gerealiseerd — kunnen we tenminste werken en dan geeft ons eigen handelen ons enig houvast. Gods overweldigende Liefde vervult ons met vreugde en troost ons, maar boezemt ons tegelijk grote angst in. Wat ziet God toch in ons? Hoelang zal het duren, voordat Hij begrijpt dat zijn liefde nergens op gebaseerd is, hoe ondankbaar we zijn en hoezeer